

А. Г. Цымбал

АПЛАТА ПРАЦЫ НАСЕЛЬНІЦТВА АКУПАВАНАЙ БЕЛАРУСІ Ў СВЯТЛЕ ДАКУМЕНТАЎ ГЕНЕРАЛЬНАЙ АКРУГІ БЕЛАРУСЬ (1941–1944)

В статье анализируется информационный потенциал Коллекции документов Генерального округа Беларусь (фонд 370 Национального архива Республики Беларусь). Документационное наследие оккупационных структур Генерального комиссариата Беларуси представляет собой исключительный по значимости и малоисследованный комплекс документов, содержащих богатый фактический материал относительно повседневной жизни и экономического положения населения Беларуси периода германской оккупации.

Дакументальная спадчына германскай акупацыйнай адміністрацыі Генеральнай акругі Беларусь (ГАБ), якая змяшчаецца ў 370 фондзе Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь (НАРБ), уяўляе сабой калекцыю дакументаў выключнай значнасці, што да цяперашняга часу толькі часткова ўведзена ў навуковы зварот. Матэрыялы калекцыі даюць уяўленне аб шматлікіх аспектах жыцця на занятых тэрыторыях з перспектывы дзейнасці акупацыйных улад, а таксама дазваляюць уявіць маштабы выкарыстання эканамічнага патэнцыялу акупаванай Беларусі і звярнуцца да праблем працоўнай штодзённасці насельніцтва.

Прадстаўленыя дакументы ўтрымліваюць загады, дырэктывы, распараджэнні, пастановы, цыркуляры, інструкцыі, разнастайныя ўказанні і перапіску чыноўнікаў акупацыйнай адміністрацыі як ў Генеральнай акрузе Беларусь, так і дакументы, якія дасылаліся з Рыгі, дзе знаходзілася кіраўніцтва рэйхскамісарыята «Остланд». Наяўныя дакументальныя матэрыялы Калекцыі дакументаў Генеральнай акругі Беларусь дазваляюць рэканструяваць асобныя аспекты стану эканомікі і паўсядзённага жыцця насельніцтва ва ўмовах германскага акупацыйнага рэжыму.

Выкарыстанне працоўных рэсурсаў акупаванай Беларусі з'яўлялася адным з найбольш істотных элементаў палітыкі нямецкіх улад, якому акупацыйная адміністрацыя надавала вялікае значэнне ў вайне супраць Савецкага Саюза. Ужо ў снежні 1941 г. было выдадзена палажэнне аб абавязковай прапісцы і абмежаванні права пражывання. Акупацыйная ўлада імкнулася паставіць пад кантроль мясцовае насельніцтва і яго свабоднае перамяшчэнне. Пакаранне за парушэнне палажэння прадугледжвала турэмнае зняволенне або штраф [1, арк. 23–23b].

Адначасова ўводзіўся абавязковы працоўны абавязак для ўсіх жыхароў акупаваных тэрыторый ва ўзросце ад 18 да 45 год у адпаведнасці з іх працаздольнасцю. Паслабленні рабіліся адносна асоб, якія маглі пацвердзіць, што займаюцца грамадска-значнай працай. Таксама сцвярджалася, што аплата працы павінна была адбывацца паводле справядліва ўстаноўленых тарыфаў [1, арк. 23–23b].

Для Беларусі ўводзіліся асаблівыя элементы палітыкі ў сферы аплаты працы. Тарыфная сетка адрознівалася ў рамках рэйхскамісарыята «Остланд». Акрамя таго, па прыкладу сельскай гаспадаркі планавалася выплачваць частку зарплаты натуральнымі прадуктамі ў лясной і прамысловай сферах. З мэтай павышэння эфектыўнасці працы заахвочвалася ўкараненне здзельнай аплаты працы [1, арк. 034].

Асобнае распараджэнне датычылася працаўладкавання яўрэяў. Выкарыстанне рабочай сілы гэтай групы насельніцтва павінна было адбывацца толькі праз біржы працы. Усім кваліфікаваным рабочым трэба было мець пацвярджэнне і пасведчанне ад біржы працы. У далейшым працаўладкаванні яўрэйскіх некваліфікаваных рабочых планавалася ажыццяўляць толькі ў выглядзе працоўных калон 1:10, 1:20 і 1:30, якія складаліся Юдэнратам і зацвярджаліся патыднёва біржай працы [2, арк. 35–35_1].

Пачынаючы з 01.11.1941 г. прадугледжвалася зарплата ўсім працуючым яўрэям без выключэння. Харчовае забеспячэнне для яўрэяў, якія былі працаўладкаваны біржай працы, павінна было пастаўляцца муніцыпалітэтам у гета. Фактычны заробак выдаваўся на рукі не цалкам: 20 % неабходна было ўнесці на спецыяльны рахунак, 50 % накіроўваліся на пакрыццё харчовага забеспячэння і ў будаўнічы фонд, астатнія 30 % атрымліваў яўрэйскі рабочы. Некваліфікаваныя рабочыя павінны былі атрымліваць 1.60 рэйхсмаркі на чалавека [2, арк. 35–35].

Згодна з дакументальнымі крыніцамі, акупацыйныя ўлады рэгулярна ўздымалі пытанні аплаты працы. Дзеля вырашэння праблемы з 1 чэрвеня 1942 г. уводзілася спецыяльнае распараджэнне, якое ў агульных рысах акрэслівала палітыку ў сферы аплаты працы ў Беларусі і павінна было сістэматызаваць і стабілізаваць узровень зарплаты [3, арк. 255–257].

Дакумент меў 11 параграфуў і вызначаў умовы аплаты для фізічнай і інтэлектуальнай працы з дакладным указаннем, якія яе віды да чаго адносяцца. Палажэнне не толькі закранала аспект тарыфікацыі, але і вызначала магчымасць прызначэння надбавак да заробку або вытворчых прэмій. Уводзілася пагадзінная аплата працы, акрамя гэтага, для спрашчэння разліку дапускаліся месячныя ўніфікаваныя заробкі. Вызначалася, што пры звычайным для вытворчасці працоўным штотыднёвым 48-гадзінным часе трэба было адлічваць у кожным каляндарным месяцы 205 рабочых гадзін. Дадатковая праца ў нядзелю, у выхадныя і начныя змены павінна была быць кампенсавана пагадзіннай аплатай. Не выключалася выкарыстанне здзельнай аплаты працы, укараненне якой заахвочвалася ўсімі сродкамі.

Палажэнне прадугледжвала фінансаванне харчавання мясцовых работнікаў. Для абеду магло налічвацца мінімум 2 руб., максімум 3 руб., сняданку – мінімум 1 руб., максімум 1,50 руб., вячэры – мінімум 1 руб., максімум 1,50 руб. Для горада Мінска прадугледжвалася мясцовая надбаўка 10 %, але яна, як і ўсе надбаўкі, не плацілася яўрэям [4, арк. 8, 8b, 9, 9b].

На падставе распараджэння былі выдадзены пастановы, якія з улікам крытыкі вызначалі памер заробку для асобных відаў працы і прадпрыемстваў. Так, выплаты наёмным работнікам службовых інстанцый вермахта, ахоўных атрадаў, паліцыі, адміністрацыі раёнаў ці іншых нямецкіх службаў, а таксама структур мясцовага кіравання павінны былі адбывацца зыходзячы з 8 разрадаў ад 1 200 руб. (ці 120 марак) у месяц для асоб, якія займалі кіруючыя пасады, да 300 руб. для службоўцаў з пераважна машынай дзейнасцю ў бюро, рэгістратурах, касах, бухгалтэрыі і іншых службах. Спецыяльным дадаткам да палажэння таксама рэгуляваўся заробак работнікаў гаспадарчых прадпрыемстваў. Тарыфікацыя таксама адбывалася на падставе 8 разрадаў, якія мелі ўнутраны дадатковы падзел. Кіраўнікі буйных прадпрыемстваў павінны былі атрымліваць штомесяц да 1 800 руб. Мінімальны аклад у 450 руб. прызначаўся канцылярскім работнікам.

Падобная тарыфікацыя прыводзілася і для мясцовых чыноўнікаў: акруговым кіраўнікам, бургамістрам і сельскім старастам. Кіраўнік акругі з насельніцтвам больш за 30 тыс. жыхароў або бургамістр павінны былі атрымліваць 1 800 руб. у месяц. У гарадах на прыфрантавой паласе з насельніцтвам больш за 100 тыс. жыхароў аклад бургамістра вызначаў інспектар гаспадаркі па ўзгадненні з галоўнакамандуючым на апэратыўным фронце, а на тэрыторыі армейскага раёна – інспектар гаспадаркі па ўзгадненні з кіраўніком гаспадаркі ў арміі. Сельскія старасты пры абшчынах з насельніцтвам менш за 5 тыс. жыхароў пры ўмове, што яны з'яўляліся штатнымі работнікамі, атрымлівалі ад акупацыйных улад штомесяц 600 руб.

Асобую ўвагу адміністрацыя звяртала на спецыялістаў, якія валодалі замежнымі мовамі, а менавіта перакладчыкаў. У залежнасці ад вуснага ці пісьмовага перакладу, складанасці работ яны атрымлівалі ад 450 да 900 руб. [5, арк. 65–71].

Змены ў сітуацыі на фронце, што адбывалася на акупаваных тэрыторыях, вымушалі акупацыйныя ўлады шукаць меры па павышэнні прадукцыйнасці працы, для чаго з 1 кастрычніка 1943 г. уводзілася новае палажэнне, якое замяняла распараджэнне аб рэгуляванні ўмоў аплаты і працы ад 1 чэрвеня 1942 г. Новы дакумент утрымліваў 14 параграфі і абумоўліваў аспекты сферы яго прымянення: рэжым аплаты працы, у тым ліку звышурочнай, меры па павышэнні прадукцыйнасці, прэміі за рацыяналізатарскія прапановы, сацыяльнае абслугоўванне і выплаты ў натуральнай форме, прадстаўленне адпачынку, прафесійная адукацыя і павышэнне кваліфікацыі, забеспячэнне парадку на прадпрыемствах і пакаранні, ажыццяўленне распараджэння, фінансавое становішча прадпрыемстваў і крымінальна-прававыя нормы [6, арк. 37].

Распараджэнне тэрытарыяльна ахоплівала Генеральную акругу Беларусь і датычылася ўсіх прадпрыемстваў, адміністрацыйных службаў і гаспадаркі, дзе працавалі мясцовыя работнікі, за выключэннем ваеннапалонных.

Новыя патрабаванні сцвярджалі, што мінімум працы складае ўжо 54 гадзіны на тыдзень. У той жа час звышурочнай лічылася праца, якая выконваецца звыш вызначанага часу працы (48 гадзін на тыдзень), і павінна была

аплачвацца з надбаўкай ад 25 % за кожную звышурочную гадзіну. Праца ў нядзелю і святочныя дні павінна была аплачвацца з надбаўкай да пагадзіннага заробку ад 50 %.

Надбаўка 100 % да пагадзіннай зарплаты за поўны працоўны час прадугледжвалася, калі праца выконвалася на 1 мая, у вольныя дні, а таксама на першы святочны дзень Пасхі, Тройцы і Раства Хрыстова. Надбаўка да аплаты працы па нядзелях і святочных днях адсутнічала ў вахцёраў, вартаўнікоў прадпрыемстваў і пажарных, а таксама фурманаў за час, у які яны павінны карміць і даглядаць коней [6, арк. 37].

Пытанні заробку былі істотнымі пры спробах матывацыі мясцовага насельніцтва на супрацоўніцтва з акупацыйнай адміністрацыяй. Асабліва гэта датычылася такіх структур, як дапаможная паліцыя. 31 студзеня 1942 г. для паліцэйскіх служачых была вызначана велічыня зароботнай платы. Нежанатыя памочнікі паліцыі атрымлівалі 1 марку за дзень, а таксама дадаткова 1.26 марак у якасці кампенсацыі. Нежанатыя унтэр-афіцэры атрымлівалі 1 марку ў дзень, а таксама дадаткова 1.50 марак у якасці кампенсацыі. Жанатыя салдаты – 1 марку ў дзень, плюс 2 маркі – грошы на сям’ю, плюс 1.20 марак – кампенсацыя. Жанатыя унтэр-афіцэры – 1.50 марак у дзень, плюс 2 маркі – грошы на сям’ю, у дадатак 1.20 марак – кампенсацыя. Ад фельдфебеля і вышэй па званні атрымлівалі 2 маркі ў дзень, 3 маркі – грошы на сям’ю і 1.20 марак – кампенсацыя. Камандзір батальёна (нежанаты) атрымліваў 4 маркі, плюс 1.20 марак – кампенсацыя [7, арк. 23].

Заробкі шуцманшафт, ці дапаможнай паліцыі, выклікалі незадаволенасць у некаторых кіраўнікоў акупацыйнай адміністрацыі ў Барысаве. Адзначалася, што велічыня ўзнагароды надзвычайна вялікая і складала разам з надбаўкай для асобнага чалавека каля 210 марак кожны месяц. Гэта знаходзілася ў страшэннай супярэчнасці з палітыкай зароботнай платы, згодна з якой прадугледжваліся ўзнагароды для супрацоўнікаў дзяржаўнай службы з мясцовага насельніцтва. У той час як бургамістр раёна, які нёс самую высокую адказнасць ў раёне, атрымліваў 90 марак, інспектары раённага ўпраўлення – ад 50 да 70 марак, настаўнікі народнай школы – ад 30 марак і вышэй і адукаваныя медсёстры – толькі 15 марак; шуцман, які часцей за ўсё не меў ніякай адукацыі, атрымліваў у разы больш [7, арк. 21].

28 снежня 1942 г. кіраўніцтва ГАБ звярнулася ў Рыгу з просьбай да рэйхскамісара адклікаць распараджэнне міністэрства аб выплаце беларускай дапаможнай паліцыі сутачных у памеры 4,50 марак. Акупацыйныя ўлады ў Беларусі прасілі адразу спыніць гэта распараджэнне, паколькі яно зрывала замарожванне зароботнай платы. Калі б гэта распараджэнне пачало ажыццяўляцца, то беларускі ўрач на кіруючай пасадзе атрымліваў 120 марак кожны месяц, у той час як дапаможны шуцман без усякіх ведаў – большую сумму. Таксама ўнутры нямецкай жандармерыі гэтая розная аплата выклікала незадавальненне большасці беларускіх дапаможных службоўцаў [7, арк. 22].

Асобна прапісвалася ўзнагароджанне для іншых этнічных груп, акрамя рускіх (у тэрміналогіі акупацыйных улад), якія былі задзейнічаны ў паліцэйскіх фарміраваннях на тэрыторыі ГАБ. Так, усе нанятыя на працу на фронце або для барацьбы супраць партызанаў літоўскія, латышскія і эстонскія роты дапаможнай паліцыі павінны былі атрымліваць па-за межамі Балтыкі наступныя штодзённыя стаўкі надбавак: ад 10 рублёў для брыгад і намеснікаў кіраўніка групы, да 40 рублёў для камандзіраў батальёна [арк. 34–37, 7]. Да адзначаных вышэй сутачных ставак адносілася таксама франтавая надбаўка (сюды ўваходзіла і барацьба з партызанамі), якая складала 10 руб. штодзённа. Харчаваннем падраздзяленні паліцыі забяспечваліся бясплатна. Пры невыкарыстанні забеспячэння па службовых прычынах або пры самастойным забеспячэнні з уласнай гаспадаркі неабходна было выплачваць ім сутачныя грошы. Сума складала поўны сутачны рацыён на землях Балтыкі 8 рублёў, на іншых землях – 6 рублёў [7, арк. 27–28].

18 жніўня 1942 г. былі вызначаны заробкі для служачых Вілейскага раёна ГАБ: ад 200 марак у бургамістра да 30–40 марак у пасыльных, вахцёраў, фурманаў. Настаўнік з вышэйшай адукацыяй атрымліваў 80–100 марак, спецыяліст з веданнем нямецкай мовы – 60–80 марак [7, арк. 3].

Вялікую ўвагу акупацыйныя ўлады надавалі медыцынскім работнікам. Быў праведзены перапіс беларускіх урачоў. Атрымалася, што ў большай частцы зямель насельніцтва забяспечана беларускімі ўрачамі. Толькі ў заходніх частках працавала шмат яўрэяў, у асноўным гэта былі ўрачы-спецыялісты. Планавалася накіраваць з Мінска ў заходнія землі беларускіх ўрачоў для аказання паслуг [7, арк. 011–011b]. Медыцынскі персанал атрымліваў ад мінімальнага 45–60 марак у санітараў да 150 марак у раённага ўрача, раённага ветэрынара ці кіраўніка вялікіх бальніц у Валожыне, Ашмянах і Вілейцы [8, арк. 4].

Для членаў судовай сістэмы, якія займалі кіруючыя пасады, уводзіўся павышаны заробак. Намеснік суддзі раённага суда павінен быў атрымліваць 1500 руб., а прэзідэнт раённага суда – да 2 200 руб. [7, арк. 4].

Акупацыйныя ўлады, адчуваючы недахоп працоўных, абмежаванасць рэсурсаў і варожае стаўленне насельніцтва, былі вымушаны ісці на пэўныя прапагандысцкія крокі, якія павінны былі палепшыць сітуацыю з забеспячэннем рабочымі. Так, згодна з інфармацыяй крыніц Калекцыі, пастановай ад 24 красавіка 1942 г. прадпісвалася ўвядзенне страхавання на выпадак хваробы мясцовага насельніцтва на тэрыторыі Генеральнай акругі Беларусь.

Абвешчалася аб стварэнні ўстановы страхавання на выпадак хваробы і няшчаснага выпадку. Усе мясцовыя работнікі, за выключэннем яўрэяў і цыганоў, падлягалі страхаванню. Страхаванне на выпадак хваробы павінна было ўключаць грашовыя выплаты пры нараджэнні дзіцяці, медыцынскае абслугоўванне сям’і бальнічнай касай, медыцынскую дапамогу пры няшчасных выпадках на вытворчасці і прафесійных хваробах. Страхавы ўзнос павінен быў складаць 8 %. Прадпісанне ўступала ў сілу з 1 кастрычніка 1943 г. [9, арк. 6–10].

Такім чынам, фінансавое забеспячэнне і рэгуляванне заробку мясцовага насельніцтва сталі адным з інструментаў акупацыйнай палітыкі на тэрыторыі Генеральнай акругі Беларусь. Спрабуючы перацягнуць на свой бок беларускае насельніцтва і забяспечыць працоўныя рэсурсы для Германіі, улады сутыкнуліся з цэлым комплексам праблем, якія былі ўласцівы эканамічнай сітуацыі на занятых тэрыторыях. Акупацыйныя прадпрыемствы і ўстановы адчувалі пастаянны недахоп кваліфікаваных кадраў. Неаднаразова ў крыніцах звяртаецца ўвага на розніцу паміж усходняй і заходняй Беларуссю. З часоў польскай акупацыі там, па меркаванні немцаў, усталяваўся значна вышэйшы ўзровень жыцця [8, арк. 1–1b] і ішыя адносіны да працы ў параўнанні з усходам, дзе панавалі «рускі ўзровень работы» [3, арк. 255–257]. Для нямецкіх чыноўнікаў таксама было непрымальна, што разумовыя работнікі зарабляюць менш, чым рабочыя і неаднаразова ўздымалі гэта пытанне ў ГКБ. Часта таксама абмяркоўваліся заробкі дапаможнай паліцыі, якія значна пераўзыходзілі тыя, што былі ў іншых сферах дзейнасці мясцовых работнікаў. Вострай з’яўлялася патрэба ў спецыялістах, якія ведалі замежныя мовы і добра арыентаваліся ў сітуацыі ў краіне.

ЛІТАРАТУРА

1. НАРБ. – Ф. 370. Воп. 1. Спр. 922.
2. НАРБ. – Ф. 370. Воп. 6. Спр. 30.
3. НАРБ. – Ф. 370. Воп. 1. Спр. 882.
4. НАРБ. – Ф. 370. Воп. 1. Спр. 921.
5. НАРБ. – Ф. 370. Воп. 1. Спр. 925.
6. НАРБ. – Ф. 370. Воп. 1. Спр. 929.
7. НАРБ. – Ф. 370. Воп. 1. Спр. 920.
8. НАРБ. – Ф. 370. Воп. 1. Спр. 918.

Поступила в редакцию 26.03.2020